

Dagmara CHYLIŃSKA

Uniwersytet Wrocławski
Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki
Wrocław, Polska
e-mail: dagmara.chylinska@uwr.edu.pl

**KRAJOBRAZY KULTUROWE
WYBRANYCH WYSP BAŁTYKU W KONTEKŚCIE ROZWOJU
TURYSTYKI KULTUROWEJ**

**CULTURAL LANDSCAPS
OF THE SELECTED ISLANDS OF THE BALTIC SEA
IN TERMS OF THE CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT**

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, krajobraz kulturowy, dziedzictwo, Gotlandia, Faro, Olandia, Bornholm, Rugia, Wolin, Uznam

Key words: *cultural tourism, cultural landscape, heritage, Gotland Island, Faro Island, Oland Island, Bornholm Island, Rugien Island, Wolin and Uznam Islands*

Streszczenie

Turystyka kulturowa uważana jest za jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się form współczesnej turystyki. O ile walory wypoczynkowe wydają się w swej różnorodności dość ograniczone (i sprowadzają się zwykle do tych cech środowiska, które pozwalają na bierny lub aktywny wypoczynek, względnie poprawę zdrowia), to kultura w swej niebywalej złożoności oferuje turystom ogromną liczbę wytworów czy też praktyk, które mogą wzbudzać zainteresowanie i stać się przez to atrakcjami turystycznymi. Kultura odzwierciedla się również w krajobrazach kulturowych, te zaś wchodzą w ścisłe relacje z turystyką. Celem artykułu jest prezentacja potencjału turystycznego krajobrazów kulturowych wybranych wysp Bałtyku, opisanych jako źródło wiedzy o zamieszkujących je społecznościach, jak i w kontekście rozwoju określonych form turystyki kulturowej.

Abstract

Cultural tourism is considered to be one of the most dynamic developing forms of contemporary tourism. In so far as leisure natural features seem to be limited in terms of their diversity (and they come down to these features of natural environment, which let tourists rest passively or actively or enhance their mental or physical health), human culture – extremely rich, multidimensional and complex – offers enormous volume of its products and cultural practices, which might be interesting to tourists. Human culture reflects itself in cultural landscapes, and they make strict relations with tourism. The paper's aim is to describe tourism potential of cultural landscapes of the selected Baltic islands, presented as a source of knowledge on communities settled there, and with reference to development of particular forms of cultural tourism.

WSTĘP

W literaturze przedmiotu nie istnieje jedno, jasno zdefiniowane pojęcie geopolityczne czy kulturowe, które pozwalałoby uznać wyspy Bałtyku za pewną oryginalną, wyróżniającą się z otoczenia zbiorowość/całość. Pytania o wspólną tożsamość regionu bałtyckiego (wraz z terenami bezpośrednio przylegającymi do wybrzeży Bałtyku) padają w historiografii, dyskusjach o polityce czy w refleksjach nad wyspiarską kulturą od dawna¹. Brak kompleksowego spojrzenia na podobieństwa i różnice kulturowych i przyrodniczych krajobrazów wysp położonych na Bałtyku Właściwym wynikają z faktu, iż rozpatrywane są one najczęściej w kontekście odmiennej przynależności politycznej – wysp jako części składowych Szwecji, Danii, Polski czy Niemiec, a więc również w odniesieniu do całkowicie różnych krajobrazów/regionów stałego lądu.

Celem przeglądownego artykułu jest prezentacja unikatowych walorów krajobrazów kulturowych typowych dla wybranych wysp Bałtyku (ryc. 1) w kontekście możliwości rozwoju w oparciu o nie określonych form turystyki kulturowej. Potencjał turystyczny rozumiany jest tutaj w zakresie nieco węższym niż J. Kaczmarek, A. Stasiak i B. Włodarczyk (2005) i sprowadza się głównie do zasobów strukturalnych, rozumianych przez jako walory turystyczne, zagospodarowanie turystyczne² i dostępność komunikacyjna. W opisie krajobrazów kulturowych i ich komponentów na badanych wyspach zdecydowano się na następującą kolejność: od krajobrazów współczesnych, wyspiarskiej codzienności, po krajobrazy historyczne, których materialne składowe są w nim najbardziej wartościowe lub liczne.

Ryc. 1. Lokalizacja opisywanych w artykule wysp na Bałtyku Właściwym.

Źródło: opracowanie własne na podkładzie <http://maps-for-free.com/>, 02.09.2016.

Fig. 1. Localization of the Baltic Proper islands described in the paper. **Source:** own elaboration with the layer downloaded from <http://maps-for-free.com/>, 02.09.2016

¹ Zagadnieniu temu poświęcony jest w całości numer 20. kwartalnika Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie: „Herito”.

² Tutaj również zawężone jedynie do urządzeń zagospodarowania turystycznego niezbędnych turystom do korzystania z opisywanych walorów kulturowych w zakresie poznawczym, z wyłączeniem bazy noclegowej i gastronomicznej na wyspach służących ogólnym potrzebom pobytowym turystów.

We wszystkich wymienionych w tabeli 1 typach krajobrazu kulturowego najbardziej atrakcyjne z punktu widzenia turystyki kulturowej są krajobrazy historyczne. Jak wykazują badania nad turystyką kulturową, największą jej część stanowi turystyka dziedzictwa (*heritage tourism*, zob. Richards, 2005). Nie oznacza to jednak, iż krajobrazy współczesne pozbawione są atrakcyjności turystycznej. Krajobraz jest źródłem nie tylko wiedzy, ale i wrażeń estetycznych (zob. Fydryczak, 2013, s. 82). Z punktu widzenia jednej z podstawowych teorii psychologii środowiskowej – modelu estetyki Berlyne’a – podstawową pozytywnych ocen estetyki krajobrazu są złożoność – czyli stopień zróżnicowania składników tworzących dane środowisko, **nowość** – czyli liczba obecnych w środowisku właściwości nowych lub wcześniej niedostrzeganych, niespójność – czyli stopień niedopasowania między czynnikami środowiskowymi a ich kontekstem oraz **zaskoczenie** – czyli stopień niezgodności z oczekiwaniami wobec środowiska (Bell i in. 2004, s. 65). S i R. Kaplanowie w swoim skonstruowanym w latach 70. XX wieku modelu preferencji środowiskowym zwracają uwagę również na **czytelność i tajemniczość krajobrazu**, obok spójności oraz złożoności krajobrazu (Bell i in. 2004, s. 67). Chociaż turyści ostatecznie sami indywidualnie decydują o ich pozytywnych czy negatywnych ocenach estetyki (a więc i atrakcyjności) krajobrazu, opisane w dalszej części pracy krajobrazy kulturowe wybranych bałtyckich wysp mogą dostarczyć powyższych wrażeń w nadmiarze.

Jak twierdził już D. MacCannell (2002, a za nim szereg innych autorów, zob. Markiewicz, 2015) turyści poszukują w doświadczeniu turystycznym autentyzmu i swego rodzaju szczerości, artefaktów, z którymi obcują w żywej przestrzeni kulturowej. Dotyczy to głównie turystów świadomych, silnie zmotywowanych kulturowo, których zwykło nazywać wyspecjalizowanymi turystami kulturowymi, ang. *specialized cultural tourists* (Elkington, Stebbins, 2014, s. 119)³. Krajobrazy kulturowe wysp bałtyckich wraz z tworzącymi je komponentami, należą pod pewnymi względami do unikatowych⁴ a co więcej – pozostały one w dużej mierze, mimo przystosowania do celów turystycznych, niezmienione, traktowane nie tylko jako turystyczna dekoracja czy makieta (zob. Myga-Piątek, 2016), ale naturalna sceneria codziennego wypiarckiego życia.

³ Jak zauważa szereg autorów (zob. m.in.: Silberberg, 1995; Richards, 1996; Nahrstedt, 2000; McKercher, Du Cros, 2002) turystów kulturowych można dzielić/charakteryzować na podstawie siły i miejsca/ważności motywacji kulturowej w podejmowaniu decyzji o wyjeździe turystycznym oraz na podstawie przedsięwziętych przez turystów aktywności lub zachowań podczas tego pobytu. Turystów kulturowych opisuje się zarówno na skali od zmotywowanych kulturowo po celowych, ale także, jak czyni to np. M. K. Smith (2003), od turystów dziedzictwa (w domyśle kultury wysokiej) po turystów kultury popularnej.

⁴ Co zostało docenione m.in. przez komitet UNESCO.

Tab. 1. Główne typy krajobrazu kulturowego a rodzaje turystyki kulturowej

Tab. 1. Main types of cultural landscape and the types of cultural tourism

<p>Główne typy krajobrazu kulturowego w ujęciu funkcjonalnym¹ <i>Main types of cultural landscape from the functional perspective¹</i></p>	<p>Wybrane komponenty wybranego typu krajobrazu kulturowego <i>Main components of selected type of cultural landscape</i></p>	<p>Najbardziej typowe rodzaje turystyki kulturowej w oparciu o wybrane komponenty krajobrazu kulturowego <i>The most characteristic types of cultural tourism based on selected components of cultural landscape</i></p>
<p>Krajobrazy rolnicze i pasterskie</p>	<p>układy pól, dominujące uprawy, zadrzewienia śródpolne, mała architektura na użytek rolnictwa i pasterstwa (ogrodzenia pól, szopy pasterskie, itd.)</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka sentymentalna Turystyka kulinarna</p>
<p>Krajobrazy osadnicze miejskie i wiejskie</p>	<p>charakterystyczne układy przestrzenne jednostek osadniczych, tradycyjna architektura wiejska i miejska, architektura pensjonatowa, założenia parkowo-pałacowe i ogrodowe</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka sentymentalna Turystyka etniczna Turystyka kulinarna</p>
<p>Krajobrazy gospodarki leśnej</p>	<p>tereny zalesione, wyręby, tartaki, infrastruktura techniczna na użytek gospodarki leśnej</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna</p>
<p>Krajobrazy górnicze</p>	<p>czynne kamieniołomy i zakłady przetwórstwa związane z górnictwem, infrastruktura techniczna na użytek górnictwa</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka industrialna</p>
<p>Krajobrazy przemysłowe</p>	<p>obiekty i obszary przemysłowe wraz z infrastrukturą techniczną</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka industrialna</p>
<p>Krajobrazy poeksploatacyjne</p>	<p>tereny poprzemysłowe, zdewastowane lub rekultywowane</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka industrialna</p>
<p>Krajobrazy turystyczne i rekreacyjne</p>	<p>obiekty infrastruktury turystycznej i osadnictwa turystycznego, wykreowane atrakcje turystyczne (parki tematyczne, parki rozrywki)</p>	<p>Turystyka eventowa</p>
<p>Krajobrazy religijne i sakralne</p>	<p>obiekty budowlane sakralne związane z praktykowaniem kultu oraz sepulkralne (cmentarze, megality, kurhany, itp.), obiekty przyrodnicze pełniące funkcje sakralne</p>	<p>Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka religijna Turystyka eventowa Archeoturystyka Tanatoturystyka</p>

Pozostałe typy krajobrazu, w tym m.in.: Krajobrazy wojskowe (militarne i pomilitarne)	pola bitew, fortyfikacje stałe i polowe oraz ich przestrzenne układy funkcjonalne, poligony	Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna Turystyka militarna Turystyka odtwórstwa historycznego Archeoturystyka
Krajobrazy marynistyczne	obiekty związane z gospodarką rybacką, porty, przystanie, latarnie morskie, wioski rybackie, wędzarnie, itp.	Turystyka dziedzictwa Turystyka muzealna

¹wg typologii zaproponowanej przez U. Myga-Piątek (2012), dodano krajobrazy marynistyczne

Źródło: opracowanie własne.

¹according to the typology of cultural landscapes by U. Myga-Piątek (2012), marin landscapes added

Source: own elaboration.

Krajobraz nie sprowadza się jedynie do wrażeń estetycznych, to źródło informacji nie tylko o naturze, ale przede wszystkim o ludziach, kształtujących go wedle swoich użytecznych potrzeb, bądź jako wyraz abstrakcyjnych ideologii. Jak pisał J. Purchla (2015, s. 1), przytaczając słowa M. Heideggera: *bez człowieka, jego obecności, świat nie stanie się krajobrazem*, zatem poznanie krajobrazu staje się jednym z kluczy do poznania zamieszkujących je społeczności. W jednej z popularnych koncepcji krajobrazu jest on *topograficznym palimpsestem pamięci kulturowej, w którym nawarstwiają się kolejne pozostałości ludzkich działań* (Rybicka, 2015, s. 7). Poznanie nieznanego, uchwycenie *genius loci* miejsc, rozszyfrowanie kodów kulturowych zapisanych w krajobrazach, to dziś jedne z głównych motorów rozwoju współczesnej turystyki kulturowej. O związkach turystyki z krajobrazem pisała szeroko S. Kulczyk (2013), opisując turystykę krajobrazową jako jedną z najbardziej holistycznych form turystyki. Cytując J. Mateo-Rodrigueza, autorka podkreśla, iż krajobraz pełni w turystyce rolę integrującą, to medium, które łączy w harmonijny sposób elementy przyrodnicze i kulturowe (Kulczyk, 2013, s. 80). Krajobrazy wysp bałtyckich ilustrują „wyspiarskość” według popularnych wyobrażeń (chłostane wiatrem plaże, surowe piękno stałowych wód Bałtyku, wprawiające w nostalgię, opustoszałe wioski rybackie), z drugiej zaś strony zaskakują turystów swoim własnym indywidualnym rysem. Co trzeba podkreślić, mimo większej (Gotlandia z Faro, Bornholm) lub mniejszej (Olandia, Rugia, Wolin, Uznam) geograficznej izolacji wynikającej z morskiego położenia, wszystkie wyspy znajdowały się zawsze w pobliżu centrum uwagi rządzących nimi władców, a dynamicznie rozwijający się handel na wodach Bałtyku stawał się źródłem bogactwa części żyjących na wyspach społeczności. Te bogate, choć różnie intensywne w czasie, związki ze stałym lądem odzwierciedlają się dziś m.in. w cennym i różnorodnym dziedzictwie architektonicznym opisywanych wysp oraz w wydarzeniach z ich przeszłości usytuowanych bynajmniej nie na peryferiach europejskiej historii.

DZIEDZICTWO KULTUROWE A TURYSTYKA KULTUROWA

Krajobraz można analizować w powiązanych zakresach (zob. Kulczyk 2013, s. 31): fizycznym, mentalnym i wizualnym. W skrócie zatem krajobraz to nie tylko jego fizyczne składowe: komponenty przyrodnicze i kulturowe, ale także wartości niematerialne, które reprezentuje⁵ (np. symboliczne, emocjonalne, estetyczne). Choć składają się na niego zarówno tło, jak i tzw. osnowa (Kulczyk, 2013, s. 69), zdecydowano się na wybór jedynie składowych tej ostatniej (przede wszystkich punktowych), gdyż to one ostatecznie ogniskują uwagę, jak i fizyczną obecność turystów. Krajobraz w turystyce rozpatruje się najczęściej w trzech, w istocie mocno ze sobą Z krajobrazów opisywanych wysp wyróżniono te elementy, które obiektywnie mogą mieć największy wpływ na rozwój wybranych form turystyki kulturowej, głównie z uwagi na stopień ich wykształcenia (jakość) lub zaopatrzenie w realnej przestrzeni w turystyczne markery, przystępne oznaczniki, pozwalające właściwie zinterpretować ich znaczenie w historii i krajobrazie. Opisano zatem zarówno krajobrazy najbardziej dla poszczególnych wysp typowe (niekoniecznie więc te najbardziej wizualnie spektakularne), które poprzez swoją powtarzalność nadają im charakterystycznego dla nich kolorytu, jak i te unikatowe – ze względu na rzadkość, wyjątkowość tworzących je komponentów kulturowych (np. cenne zespoły urbanistyczne lub architektoniczne).

Krajobraz kulturowy wysp Bałtyku łączą wspólne cechy, wynikające ze zbliżonego rolniczo-pasterskiego i rybackiego użytkowania terenu. Na niemal wszystkich opisywanych tu wyspach zachowały się licznie przykłady tradycyjnej nadmorskiej architektury wiejskiej. Na Rugii są to kryte strzechą domy halowe (np. w miejscowości Schaprode) drewnianej konstrukcji ryglowej⁶ oraz domy szerokofrontowe (np. w miejscowości Witt) (Arlet, Arlet, 2010). W nadmorskich miejscowościach Bornholmu krajobraz wzbogacają charakterystyczne kominy wędzarni ryb (ryc. 3A), w których powstaje tutejszy przysmak: wędzony śledź. Na wyspie znajdziemy również wiele budowli w tradycyjnej konstrukcji ryglowej i słupowo-ryglowej, która jest charakterystyczna dla niemal wszystkich opisywanych wysp (ryc. 2A). Równie ciekawie prezentuje się tradycyjna architektura rolnicza i pasterska na Gotlandii i Faro: spotkać ją można zarówno w żywym, jak i zrekonstruowanym krajobrazie kulturowym. Tradycyjne, kamienne i pokryte strzechą⁷ zagrody służą jako schronienie zwierząt hodowlanych. Powszechnym elementem rolniczego krajobrazu są tutaj także drewniane, splecione w charakterystyczny sposób ogrodzenia pastwisk (ryc. 2D). Ze względu na silne wiatry na wszystkich bałtyckich wyspach budowano wiatraki: zachowały się one w znacznej liczbie przede wszystkim na Olandii, Gotlandii, Faro, nieco mniejszej na

⁵ Sygnałów i znaczeń, dostępnych zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym (Kowalczyk, 2007 cyt. za: Kulczyk, 2013: 31-32).

⁶ Coraz częściej jednak zastępowana konstrukcją murowaną.

⁷ Niekiedy także wielkopłytowymi fragmentami wapienia.

Rugii, natomiast prawie całkowicie zniknęły z krajobrazu Wolina⁸ i wyspy Uznam. Najliczniejsze są drewniane koźlaki i murowane „holendry”. Pomimo krótkiego sezonu kąpielowego i chłodnych zwykle wód Bałtyku część nadmorskich miejscowości opisywanych wysp pełni funkcje letniskowe, z typową dla siebie architekturą hotelowo-pensjonatową. Drewnianą, wykazującą pewną wspólnotę cech konstrukcji i detalu architektonicznego, zabudowę turystyczną odnaleźć można na Rugii (np. Gören, Binz, Lauterbach), Wolinie (Międzyzdroje, Świnoujście) i wyspie Uznam. Miejscowości skandynawskich wysp cechuje większa prostota architektury (domki letniskowe), którą rekompensuje jednak intensywność kolorów, na jakie maluje się elewacje domów.

Wspólnym elementem marynistycznych krajobrazów bałtyckich wysp są niewątpliwie budowle i urządzenia nawigacyjne, przede wszystkich historyczne lub nadal działające latarnie morskie. Stanowią one podstawę rozwoju niszowej formy turystyki kulturowej, jaką jest *lighthouse tourism*. Historyczne latarnie, wykorzystywane dziś często jako turystyczne punkty widokowe, odnaleźć można w krajobrazie Olandii⁹ (najsłynniejsza – Långe Jan na południowym krańcu wyspy), Gotlandii i Faro (m.in. Fårö Fyr, Hoburg Fyr, Helingholmen), Rugii (np. Arkona, Rantzow, Kolliker Ort, Sassnitz, Mukram, Prora i inne), Bornholmu (m.in. Hammerodde Fyr i Hammer Fyr na północy czy Svaneke Fyr na zachodzie wyspy), jak również wysp polskich wysp Wolin i Uznam (Świnoujście, Kikut na Wolinie) (ryc. 4).

Dla miłośników materialnego dziedzictwa kultury wyspy Bałtyku będą interesujące ze względu na ogromną liczbę zabytków z czasów prehistorycznych¹⁰ i wczesnego średniowiecza – i są to zarówno artefakty sepulkralne, sakralne, jak i militarne. Na Gotlandii zachowało się szereg prehistorycznych cmentarzysk, na których szczególnie cennymi artefaktami są tzw. groby łodziowe. Nazwa zabytku pochodzi od kształtu, jaki dzięki obrysowi z głazów przyjmują groby z epoki brązu – są ich na Gotlandii setki – tworzą one prawdziwą „flotyllę umarłych”. Na wyspie znajduje się również około 400 kopców grobowych z tego samego okresu, niektóre z nich, jak chociażby Bjärs Hög o średnicy 57 m i wysokości 5,5 m, osiągają spektakularne rozmiary. Kamiennie (ryc. 5A) lub pokryte darnią kopce wyraźnie odznaczają się w krajobrazie. „Prehistoryczny” sakralny i sepulkralny krajobraz uzupełniają megality czy kamienie runiczne z epoki żelaza. Cmentarzyska zajmują niekiedy rozległe obszary, przykładem jest tutaj Trullhalsar, gdzie znajduje się około 350 ciałopalnych grobów z VII i VIII w. n.e. w kształcie niewielkich kamiennych kopców, kamiennych okręgów lub izolowanych skalnych obelisków. Na wyspie zachowało się szereg wczesnośredniowiecznych fortów – ziemno-drewnianych konstrukcji, Torsburgen i Grogarnsberget są jednymi

⁸ Nieliczne zachowały się w miejscowościach Ostromice (1890) i Wolin (1850) – oba tzw. holendry (*Rejestr zabytków nieruchomych*, stan na 31.03.2016, NID).

⁹ Långe Jan, jedna z najstarszych latarni w Szwecji (1760 r.), służy jednocześnie ornitologom i miłośnikom obserwacji ptaków, z uwagi na niezwykle bogactwo awifauny w tej części olandzkiego alvaretu (Remmare, 2003: 97, 98).

¹⁰ Dla regionu bałtyckiego (tu szeroko pojętej Skandynawii) za prehistorię zwykło uważać się okres od 10 000BC (od ustąpienia lodowca skandynawskiego) do początków wczesnego średniowiecza, około 500AD (pierwsze źródła pisane o tym regionie), zob. K. Helle (2003).

z największych tego rodzaju obiektów spotykanych w Skandynawii (około sto z tysiąca grodów w całej Skandynawii znajduje się właśnie na Gotlandii). W Torsburgen do dziś obejrzyć można potężne obwałowania i fosy tego imponującego założenia obronnego, czytelne w krajobrazie dzięki selektywnej wycince lasu. Z powyższych powodów Gotlandia jest rajem dla archeoturystów¹¹ także z uwagi na fakt, iż wyspiarska ziemia kryje w sobie jeszcze wiele bogactw, m.in. znaleziono tutaj dotychczas aż 145 tys. monet z okresu wikingów, 2/3 tego co w całej Skandynawii (Booz, Block, 2000, s. 98).

Znakiem rozpoznawczym i „wrotami” wyspy od stuleci pozostaje Visby. System średniowiecznych umocnień (ryc. 6A) i zabytków sakralnych tego miasta należy do najcenniejszych i najlepiej zachowanych na świecie, co stało się podstawą wpisu kompleksu na listę światowego dziedzictwa UNESCO. XIII-wieczne obwarowania miasta (3,5 km długości), są najsilniejsze od strony lądu. Fakt ten ilustruje postępującą politykę izolacji, jaką bogate miasto handlujące ze związkiem hanzeatyckim przyjęło wobec rolniczego zaplecza wyspy. O dawnej świetności Visby, której ostatecznie przyniosła kres inwazja duńskiego króla Waldemara IV¹², świadczy fakt, iż w obrębie murów miejskich znalazło się aż 15 kościołów pełniących różne funkcje: parafialne, cechowe, klasztorne czy szpitalne (http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/731.pdf, 04.04.2016). Większość z nich zachowała się do czasów współczesnych w stanie ruiny. W pełni zachowała się jedynie Katedra Najświętszej Marii Panny. Kościołów o wczesnośredniowiecznym rodowodzie na Gotlandii są setki, większość pozostaje otwarta i udostępniana turystom bez ograniczeń. Zwracają uwagę romańskim i gotyckim detalem architektonicznym portali, kolumn, kamiennych chrzcielnic (ryc. 6C i E), niemal wszędzie kryjąc we wnętrzach wczesnośredniowieczne polichromie (np. kościół w Källunge). Na niewielkiej Gotlandii znajduje się poza Visby 16 średniowiecznych kościołów, głównie w jego sąsiedztwie, dalszych 95 rozproszonych po całej wyspie oraz 5 kaplic klasztoru w Romie (Wienberg, 2004). Architektura średniowiecznych kościołów Gotlandii wykazuje pewną powtarzalność: są to pobielone zwykle budowle z czworoboczną wieżą zwieńczoną prostym ostrosłupowym lub rozglifionym dachem, gdzie z uwagi na stopień rozczłonkowania bryły kościoła wyróżnia się tzw. *pack-saddle churches*, *torso-churches* i *hump-back churches* (zob. Wienberg, 2004, s. 285).

¹¹ Rozumianych tutaj jako część turystów dziedzictwa odwiedzających celowo, z uwagi na szczególne zainteresowania, atrakcje o charakterze archeologicznym.

¹² Z inwazją Duńczyków w 1361 r. wiąże się masowa rzeź gotlandzkich obrońców wyspy, do której doszło na przedpolu miasta. Na początku XX w. badania archeologiczne odsłoniły w masowym grobie szczątki 1185 ludzi. Znaleziono wówczas również doskonale zachowane elementy militarnego wyposażenia i broje z epoki. Znalezisko z grobów Visby ma wielką wagę w świecie archeologii. Średniowieczne pobojowiska plądrowano tuż po bitwie, tak więc rzadko pozostawały nie nim cenniejsze elementy militarnego wyposażenia i uzbrojenia walczących. Poległych pod Visby chowano szybko, prawdopodobnie w upale lub dla zwycięskich Duńczyków przestarzałe już na owe czasy broje płytowe nie przedstawiały większej wartości, stąd pozostawiono je przy zmarłych. Największą średniowieczną kolekcję szkieletów z pola bitwy wraz z częścią uzbrojenia można oglądać w Fornsalen Museum w Visby.

Visby zatem staje się atrakcyjne zarówno dla turystów dziedzictwa¹³, w tym zwłaszcza turystów militarnych, archeoturystów, jak i miłośników odtwórstwa historycznego ze względu na odbywający się tutaj co roku festiwal Tygodnia Średniowiecza. W ciągu tygodnia jego mieszkańcy „cofają się” w czasie o kilkaset lat, celebując różne aspekty życia w średniowiecznym mieście.

Z uwagi na wielowiekowe tradycje pozyskiwania na Gotlandii wapienia, na wyspie istnieje potencjał do rozwoju turystyki industrialnej. Ze stosunkowo łatwego w obróbce wapienia budowano mury miejskie (doskonały przykład to mury miejskie Visby), kościoły, jak i proste zabudowania mieszkalne i gospodarcze. Materiał ten, obok piaskowców, eksportowano również poza wyspę, głównie do Danii i Szwecji, gdzie stał się popularnym budulcem późnośredniowiecznych zamków¹⁴. Na przełomie XIX/XX w. Gotlandia zaślęła również z produkcji cementu (*Geotourism highlights of Gotland*, 2010). Liczne zakłady wytwórcze tego surowca znajdują się m.in. w północnej części wyspy.

Architektura sakralna i sepulkralna stała się również znakiem rozpoznawczym duńskiego Bornholmu. Z czasów prehistorycznych zachowało się na wyspie szereg kurhanów grobowych z XIII-XI w. p.n.e., rytów naskalnych (najśłynniejsze: Madsebakke) czy menhirów – kamieni kultowych, zwanych na wyspie *bauta*. Słynne średniowieczne rotundowe kościoły obronne odbiegają kształtem od tych spotykanych na Gotlandii. Zachowały się do dziś jedynie cztery w: Nyker, Olsker (ryc. 6D), Nylars i Østerlars (1150-1200 n.e.). Konstrukcja pobielonych, krytych gontem kamiennych budowli opiera się o gruby, wewnętrzny filar lub zewnętrzne przypory. Całość uzupełniają półokrągłe absydy. Poza sakralną, świątynie pełniły prawdopodobnie funkcje spichlerzy (górne kondygnacje), a w czasie zagrożeń, wojennej zawieruchy – schronienia dla okolicznej ludności. W kościołach oglądać można niezwykle bogaty romański i gotycki detal architektoniczny¹⁵ oraz barwne polichromie. Bornholm posiada również znaczący potencjał dla turystyki militarnej – o burzliwej historii wyspy przypomina siedem zespołów fortyfikacyjnych z różnych okresów. Są nimi: Ringborgen, Gamleborg w Paradisbakkerne, Gamleborg w Almindingen, Lilleborg, Hammershus, Borgen i Storeborg. Najśłynniejszy i licznie odwiedzany przez turystów – Hammerhus (ryc. 6B) – dominuje w krajobrazie (74 m n.p.m.) wysuniętego na północ cypla wyspy. Ruiny średniowiecznej budowli datuje się na XII-XIII wiek do połowy osiemnastego stulecia. Najnowsze badania wskazują, iż na niewielkiej wyspie może znajdować się jeszcze przypuszczalnie około 50 lokalizacji prehistorycznych i średniowiecznych założeń obronnych oraz pól bitewnych (Nielsen, Staal, b.r.). Z Bornholmu turystyczne statki przewożą turystów na oddaloną od niego zaledwie o 18 km ufortyfikowaną wyspę Christiansø (połączoną z Frederiksø mostem zwodzonym). Atrakcją jest tu doskonale zachowana siedemnastowieczna nadmorska twierdza, tworzą ją strzeżone armatami bastiony, kurtyny, kazamaty, zabytkowe koszary.

¹³ Nawiązując do popularnych, szczegółowych wydziełów uczestników różnych form turystyki kulturowej np. u A. M. v. Rohrsheidta (2008) czy M. K. Smith (2003).

¹⁴ Np. Pałacu Królewskiego w Sztokholmie.

Ryc. 2. Żywe i historyczne krajobrazy wiejskie wysp na Bałtyku: A. i B. Pola uprawne Rugii wraz z tradycyjną ryglową architekturą wiejskich budowli mieszkalnych (2015), C. Kamienne budowle pasterskie na Gotlandii z dachami krytymi strzechą, zwieńczonym zazwyczaj krzyżem solarnym (2012), D. Charakterystycznie „zaplatane” ogrodzenia pastwisk na Gotlandii (2012), E. Zrekonstruowany (skansen w Bunge) lub F. Utrzymywany *in situ* (Groddagården) historyczny krajobraz gotlandzkiej wsi (2012).

Fig. 2. Living and historical rural landscapes of the Baltic islands: A. and B. Crop fields on Rugien and traditional fachwerk construction (half-timber framing) of rural residential buildings (2015), C. Pastoral stony buildings on Gotland Island with thatched roofs and a solar cross on top (2012), D. Typical 'entangled' wooden fence of pastures on Gotland Island (2012), E. Reconstructed (the Bunge open-air museum) or F. maintaining *in situ* (Groddagården) historical landscape of a Gotland village (2012).

Ryc. 3. Współczesne i historyczne krajobrazy rybackie i marynistyczne wysp bałtyckich:

A. Panorama Gudjem na Bornholmie z charakterystycznymi kominami wędzarni ryb (po prawej) (2008) , B. Jedna z wielu współczesnych turystycznych wiosek rybackich na Gotlandii (2012), C. Historyczna wioska rybacka Vitvär na Gotlandii (2012), D. Niewielka przystań turystyczna w Lohme na Rugii (2015), E. Turystyczny szlak wodny w kierunku Selliner See na Rugii (2015).

Fig. 3. Contemporary and historical piscatorial and marine landscapes of the Baltic islands:

A. Gudjem's panorama on Bornholm Island with characteristic chimneys of fish smoking chambers (2008), B. One of contemporary tourist piscatorial villages on Gotland Island (2012), C. Historical piscatorial village Vitvär on Gotland Island (2012), D. Small tourist marina in Lohme on Rugien Island (2015), E. Tourist water route due Selliner See on Rugien Island (2015).

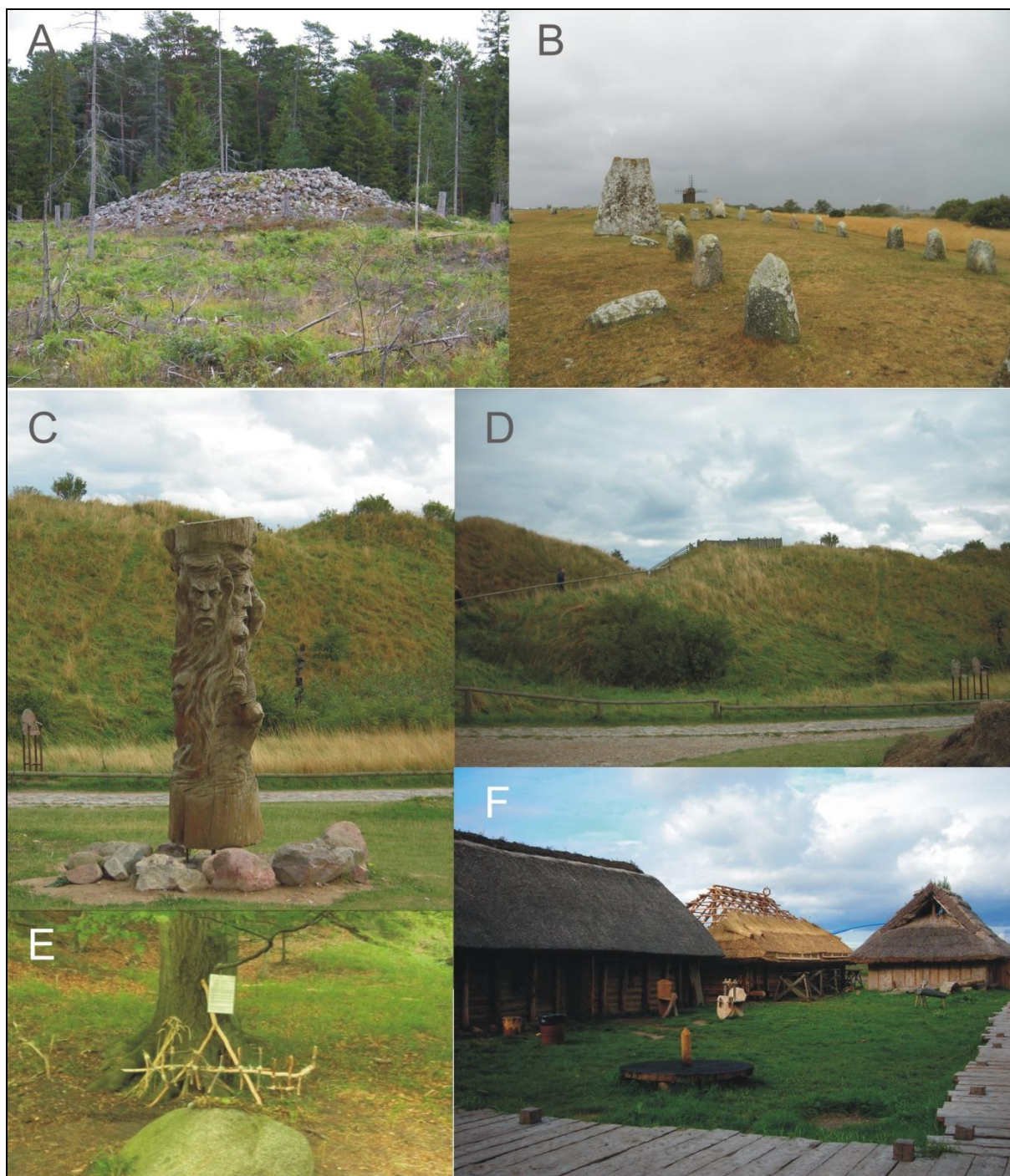

Ryc. 4. Latarnie wysp bałtyckich:

A.B. Hammerodde Fyr i Hammer Fyr na Bornholmie (2010), C. Latarnie na Kap Arkona na Rugii (2015), D. Fårö Fyr na Fårö (2012), E. Latarnia w Świnoujściu na Wolinie (2015), F. Långe Jan na Olandii (2015) i G. Hallshuk na Gotlandii (2012).

Fig. 4. Lighthouses of the Baltic islands:

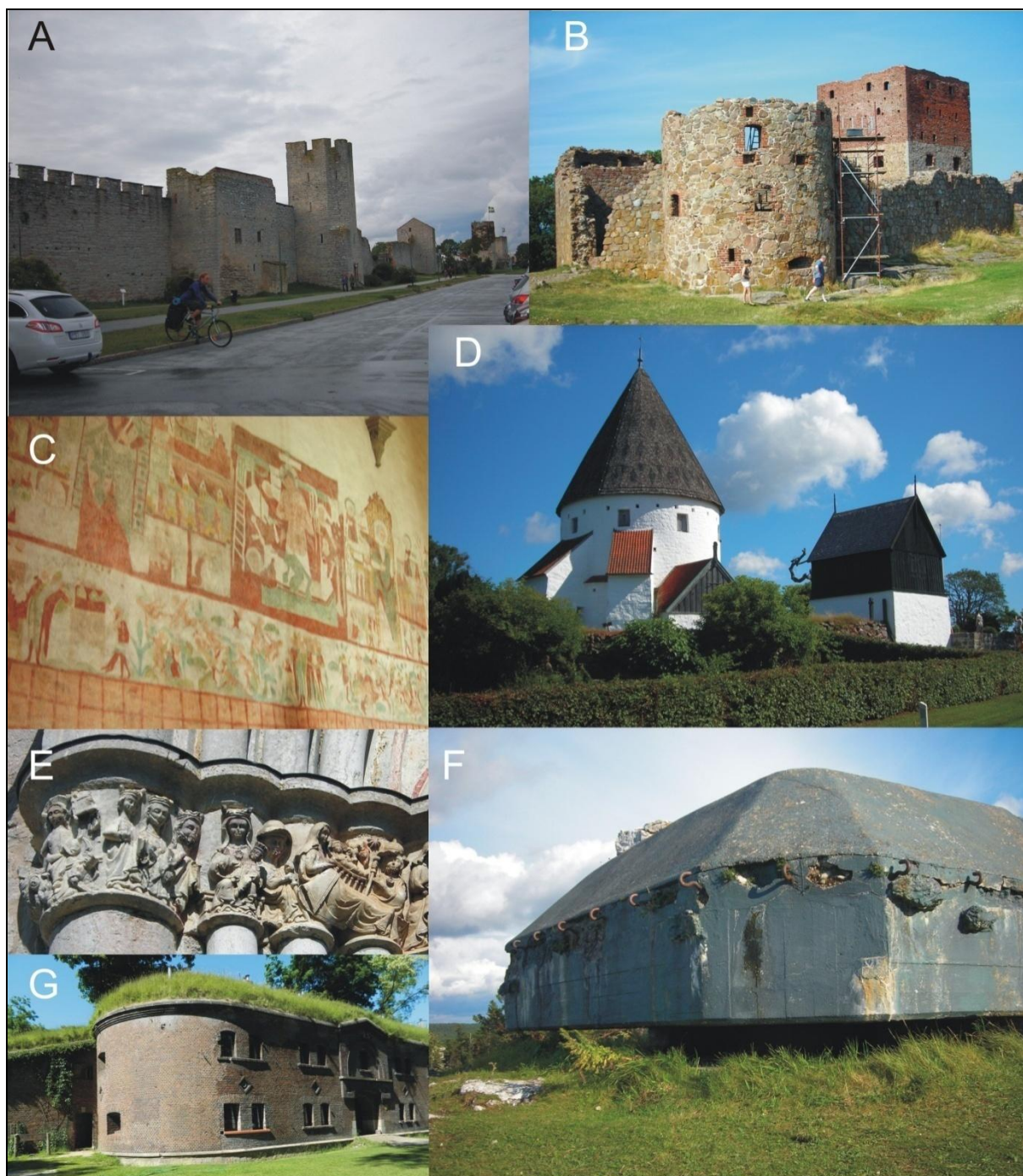
A.B. Hammerodde Fyr and Hammer Fyr on Bornholm Island (2010), C. Lighthouses of Cape Arkona on Rugien Island (2015) and D. Fårö Fyr on Faro Island (2012), E. Lighthouse in Świnoujście on Wolin Island (2015), F. Långe Jan on Oland Island (2015) and G. Hallshuk on Gotland Island (2012).

Ryc. 5. Krajobrazy prehistoryczne i wczesnośredniowieczne wysp Bałtyku:

A. Jeden z kamiennych kopców grobowych na terenie Gotlandii (2012), B. Przykład grobu łodziowego z Olandii (2015), C. D. Grodzisko Ranów na Rugii w pobliżu Kap Arkona (2008) ze współczesnym przedstawieniem Światowita, E. Współczesny „ołtarzyk” germańskiej bogini Nerthus na terenie grodziska Herthaburg na Rugii (2015), F. Wioska Słowian i Wikingów na Wolinie – rekonstrukcja wczesnośredniowiecznej osady (2013).

Fig. 5. Pre-historical and early medieval landscapes of the Baltic islands: A. One of burial mounds on the area of Gotland Island (2012), Example of a boat grave from Oland Island (2015), C. and D. Rans' burgh on Rugien Island in the neighborhood of Cape Arkona (2008) with the contemporary wooden sculpture of Światowit (a Slavic pagan godhead), E. Contemporary 'altar' devoted to Germanic pagan goodness – Nerthus, the burgh of Herthaburg on Rugien Island (2015), F. Slavs' and Vikings' village on Wolin Island – the reconstruction of early medieval settlement (2013).

Ryc. 6. Krajobrazy sakralne i militarne wysp na Bałtyku:

A. Średniowieczne fortyfikacje miejskie Visby, Gotlandia (2012), B. Zamek Hammerhus na Bornholmie (2010), C. E. Średniowieczne dekoracje malarskie i detal architektoniczny typowe dla gotlandzkich kościołów, D. Kościół obronny w Olsker na Bornholmie (2010), F. Jeden z zimnowojennych nadbrzeżnych schronów Gotlandii (2012), G. Fragment umocnień Fortu Wschodniego w Świnoujściu (2015).

Fig. 6. Sacral and military landscapes of the Baltic islands:

A. Medieval city walls of Visby, Gotland Island (2012), B. Hammerhus castle on Bornholm Island (2010), C. and D. Medieval pictorial decorations and a architectonic workpiece typical for Gotland churches, D. Defensive church in Olsker on Bornholm Island (2010), F. One of the costal shelters from the Cold War period on Gotland Island (2012), G. Part of permanent fortification of the Eastern Fort in Świnoujście (2015).

Dziedzictwo architektoniczne Olandii na tle spektakularnych zabytków sąsiedniej Gotlandii może nie wydawać się imponujące, jest jednak na tyle cenne z obiektywnych, naukowych powodów, iż znalazło się na liście światowego dziedzictwa.

Wraz z otaczającym je alvaretem wiejskie układy osadnicze tworzą charakterystyczny rolniczo-pasterski krajobraz. Wioski tworzą tu charakterystyczne układy linearne, w obrębie których kolejne farmy dzielą się wyraźnie na część mieszkalną i część przeznaczoną dla bydła, oddzielonych od siebie ogrodzeniem (czasami nawet w postaci muru). Ten rodzaj gospodarstwa rolno-gospodarskiego określa się jako *götisk*. Ogrodzone tereny, na których wypasa się zwierzęta z dala od pól uprawnych noszą wspólną nazwę *gården (in-fields land)*, towarzyszą im tysiące kilometrów kamiennych, niskich murów. Z braku drewna bloki wapienia były powszechnym budulcem używanym do budowy ogrodzeń czy szop przeznaczonych dla zwierząt. W czasach prosperity olandzkiego rolnictwa rolniczy krajobraz wzbogacało około 2000 wiatraków, około 350 z nich istnieje do dziś. Dziedzictwo kulturowe południowej Olandii uzupełniają, podobnie jak na innych wyspach, obiekty o przeznaczeniu militarnym. Są to jednak, w odróżnieniu od np. fortów Gotlandii, raczej ufortyfikowane prehistoryczne osady wiejskie niż złożone systemy obronne. Pierwsze z nich powstawały na początku naszej ery i funkcjonowały prawdopodobnie do około X/XI w. n.e.. Ślady pięciu z 18 prehistorycznych fortów – Sandby, Bårby, Triberga, Tråby and Eketorp – można odnaleźć na terenie południowej Olandii (Länsstyrelsen Kalmar län, na: <http://www.lansstyrelsen.se/kalmar/sv/om-lansstyrelsen/omlanet/varldsarv/engelska/Pages/FAQs.aspx>, 10.05.2016). Na Olandii znajdziemy również doskonale zachowane zabytki średniowiecznego budownictwa sakralnego, jak chociażby czternastowieczny kościół w Gärdslösa¹⁶ czy niezwykle surowy w formie Källa kyrka (z 1170 r.).

Zarówno w krajobrazie niemieckiej Rugii, jak i polskiego Wolina, znaczące miejsce zajmuje dziedzictwo ludów zamieszkujących je w okresie poprzedzającym chrystianizację – głównie słowiańskich, ale skandynawskich. Dawne grody lub osady stanowią żywy lub zrekonstruowany prehistoryczny krajobraz kulturowy. Na Rugii najśłynniejszym śladem słowiańskiej przeszłości jest grodzisko nieopodal Arkony (ryc. 5C i D)¹⁷. Pełniło ono prężnego ośrodka kultowego słowiańskiego bóstwa Świętowita z dedykowaną mu świątynią (Malinowska-Sypek i in., 2010, s. 685). Grodzisko zamieszkiwane przez lud pogańskich Ranów funkcjonowało między IX/X do XII w.

¹⁶ Miejsce związane ze słynnym szwedzkim poetą romantycznym Erikiem Johanem Stagneliusem (1793–1823), którego ojciec był proboszczem w parafii Gärdslösa. W 1964 r. w kościele tym brała ślub szwedzka księżniczka Margareta.

¹⁷ Niestety, to co zapewniało słowiańskiemu grodowi znakomite naturalne walory obronne – lokalizacja na kredowym wysokim klifie, powoduje po stuleciach realne zagrożenie – teren grodziska, z uwagi na cofanie się stromego brzegu wskutek postępującej abrazji, jest dziś niedostępny dla turystów. Z uwagi na aktywne procesy geomorfologiczne zachodzące w obrębie grodziska można je potraktować jako atrakcję geoturystyczną: najbardziej skrajny, wysunięty w morze punkt grodziska jest dziś cofnięty o ponad 100 m od historycznego krańca cypla, na którym posadowione jest grodzisko. Do czasów obecnych nie zachowała się również nawet w postaci archeologicznej kępcina grodziska – zabrana przed stuleciami przez morze (Leciejewicz, 2010, s. 204).

n.e. i przeszło do historii jako jedno z miejsc, w których Słowianie składali ofiary z ludzi (Leciejewicz, 2010, s. 211). Wczesnośredniowiecznych grodzisk, doskonale zachowanych w krajobrazie, jest na Rugii znacznie więcej, a pogańskie kultury w wielu miejscach ulegają (pozornie?) ożywieniu¹⁸. Wczesnośredniowieczny Wolin (ryc. 5F), jak pokazały ostatnie wykopaliska, był prężną jednostką osadniczą z systemem umocnień obronnych, nadbrzeżem handlowo-magazynowym wraz z portem, placem targowym, zaś niektóre tereny osady, jak tzw. Srebrne Wzgórze, pełniły funkcje rytualno-kultowe. Miasto zamieszkiwała kosmopolityczna społeczność, o której kulturze świadczą liczne artefakty archeologiczne, niektóre z nich – jak słowiańskie kurhany grobowe na Wzgórzu Wisielców, pozostają czytelne nawet we współczesnym w krajobrazie. Wiele archeologicznych znalezisk¹⁹ wyraźnie wskazuje na bezpośredni związek z kulturą normańską – osadę zaś utożsamia się dziś z opisywanym w sagach wikińskim Jomsborgiem (Stanisławski, 2013). Kres osadnictwa wikińskiego na Wolinie związany był prawdopodobnie z najazdem Magnusa Dobrego w XI w. n.e.. Na Wolinie oglądać dziś można osadę zrekonstruowaną na podstawie wyników dotychczasowych badań archeologicznych – *Centrum Słowian i Wikingów. Wolin-Jomsborg-Winieta*. Miejsce to, udostępniane w postaci skansenu turystom, ożywa m.in. za sprawą Festiwalu Słowian i Wikingów, przedstawieniom i rekonstrukcjom odtwórstwa historycznego czy tzw. *living history*. Na Wolinie od niedawna turyści mogą oglądać kolejny fragment historycznego krajobrazu: tzw. grodzisko w Lubinie to jedna z najwcześniej wymienionych w źródłach osada na Pomorzu. W 2009 r. badania archeologiczne odsłoniły fundamenty, zarys ścian i prezbiterium kościoła założonego tu w 1124 r. przez św. Ottona z Bambergu. Posiadająca naturalne cechy obronne lokalizacja grodziska na wysokim klifie nad Zalewem Szczecińskim pozwala dziś turystom podziwiać m.in. rozległe rozlewiska wstecznej delty rzeki Świny z wieloma wyspami, na których znajdują siedliska liczne gatunki ptactwa wodno-błotnego. W krajobrazie wysp znajdujących się na obszarze wstecznej delty Świny, który można obserwować z wysokich krawędzi Wolina coraz częściej pojawiają się także zwierzęta gospodarcze: bydło i koniki polskie. Ich hodowla tutaj jest zabiegiem o znaczeniu głównie ekologicznym: tradycyjny, eksten-sywny wypas oraz koszenie traw na wyspach zapobiega rozrostowi trzciny i pozwala na utrzymanie pożądanej, naturalnej struktury roślinności. Turyści obserwują tu „krajobrazy przeszłości” – tradycyjny nadbałtycki krajobraz rolniczy sprzed epoki industrializacji.

¹⁸ O skali i autentyczności tego zjawiska trudno jednoznacznie wyrokować. O zainteresowaniu dawnymi kultami świadczą pielęgnowane na nowo miejsca poświęcone pogańskim bóstwom, np. germańskiej bogini Nerthus, której odwiedzany przez neopogan „ołtarz” znajduje się na terenie grodziska Herthaburg w parku narodowym Jasmund (ryc. 5E). Nie są one tylko wytworem prostej turystycznej kreacji czy narzędziem praktyk ruchu odtwórstwa historycznego.

¹⁹ Większość zabytków pochodzenia skandynawskiego odkrytych nad Dziwną pochodzi z okresu 966 aż do 1043 (Stanisławski, 2013), według badaczy znalezione przedmioty z napisami runicznymi (drewniana listewka z napisem runicznym odkryta w tzw. „domu kupca skandynawskiego”) nie mogą być uznawane za importy lub przedmioty wymiany, lecz dowodzą fizycznej obecności Normanów w miejscu ich znalezienia.

Wąski kanał i ujście Dziwnej i Świny miały zawsze ważne strategiczne znaczenie dla zamieszkujących nadbałtyckie tereny społeczności – stąd silne różnowiekowe fortyfikacje, które zachowały się w tutejszym krajobrazie do dzisiaj. Militarny krajobraz, oparty na symbiozie elementów budowlanych i inżynierskich, lokalnej topografii i elementów świata przyrody, reprezentują m.in. Fort Zachodni czy Fort Anioła w lewobrzeżnym Świnoujściu na wyspie Uznam.

W krajobrazie niemal wszystkich opisywanych wysp bałtyckich występują zabytki militarne z czasów bardziej nam współczesnych – z okresu drugiej wojny światowej. Nawet neutralna w czasie tego konfliktu Szwecja wzniosła na Gotlandii szereg nadbrzeżnych stałych i polowych fortyfikacji. Nie są to może schrony na miarę Linii Maginota, ale do dziś – choć opuszczone i pozbawione militarnej funkcji – zachowały się w dobrym na ogół stanie i można traktować je jako smutne relikty minionej epoki. Również duński Bornholm oferuje miłośnikom militariów liczne zabytki z okresu drugiej wojny światowej i Zimnej Wojny. Są nimi ruiny nadbrzeżnych baterii z czasów niemieckiej oraz radzieckiej okupacji (Sowieci okupowali Bornholm do 1946 r.). O trudnej wojennej historii i tragicznych często losach miejscowej ludności przypominają pomniki ofiar walki z niemiecką okupacją, często wykorzystujące w celach memoratywnych rozbrojone, ale nadal budzące grozę, miny morskie (np. w Rønne).

Najsłynniejsze zabytki militarne z czasów ostatniej wojny nie znajdują się jednak ani na Gotlandii ani na Bornholmie, lecz na wyspie Uznam. Wojskowy Ośrodek Badawczy w Peenemünde zasłynął jako miejsce prac nad „cudowną” bronią Hitlera – rakietami V1 i V2. Pozostałości po wyrzutniach pierwszych w historii odrzutowych pociskach, tzw. „stonóg”, oglądać można dziś zarówno na Uznamie, jak i Wolinie. Na sąsiedniej Rugii o przerośniętych ponad miarę ambicjach Trzeciej Rzeszy przypominają ruiny nazistowskiego kompleksu wypoczynkowego Prora. Nigdy nieukończony, liczący 4 km długości, kompleks budynków mieszkalnych miał służyć jako ośrodek wypoczynkowy dla niemieckich robotników. Choć nie pełnił żadnych funkcji militarnych (za wyjątkiem okresu, gdy stacjonowały tu po wojnie wojska radzieckie) dobitnie świadczy o totalitarnych ideach swoich budowniczych.

TURYSTYKA LITERACKA I FILMOWA

Pewnym zaskoczeniem dla turystów odwiedzających wyspy Bałtyku dla typowego wypoczynku nad wodą lub z uwagi na ich dziedzictwo kulturowe, lecz z pewnością nie dla miłośników literatury (tej dawnej, jak i całkiem współczesnej) lub filmu jest fakt, iż wyspy posłużyły wielokrotnie jako scenerie dramatycznych literackich opowieści, a ich surowe krajobrazy inspirowały słynne postacie kultury. Wyspę Faro upodobał sobie znany szwedzki filmowiec Ingmar Bergmann, który zamieszkiwał ją z rodziną od lat 60. XX w. do śmierci w 2007 r. Dom Bergmanna i jego równie znanej żony Liv Ullmann w Hammars zawsze otwarty dla przyjaciół, artystów, ludzi kultury ogniskował życie kulturalne na wyspie a sama obecność reżysera ściągała na nią turystów. Do dziś dom prowadzony przez specjalną fundację *The Bergman Estate*

oferuje pobyty w centrum pisarzom, dziennikarzom, akademikom lub artystom, jako wsparcie dla ich twórczej pracy, warunkiem jest skorzystanie ze specjalnego systemu aplikacyjnego (pobyt trwa od trzech tygodni nawet do trzech miesięcy, zob. *The Bergman Estate*, <http://www.bergmangardarna.se/en/default.php>, 03.05.2016).

Krajobrazy Faro posłużyły jako plenery filmowe kilku produkcji Bergmana: *Jak w zwierciadle* (1960), *Persona* (1966), *Hańba* (1968), *Namiętność* (1969), *Sceny z życia małżeńskiego* (1973) oraz filmów dokumentalnych o samej wyspie: *Fårödokument* (1969) i *Fårödokument* (1979).

Gotlandia pojawia się w charakterze „bohaterki” tzw. *Gutasagi*, trzynastowiecznej opowieści o wyspie w czasach przed chrystianizacji. Ta barwna opowieść może stać się inspiracją dla odwiedzenia wyspy przez miłośników kultury wikińskiej. W sagach pojawiają się również wzmianki o wikińskim Wolinie, prawdopodobnie o nim traktują *Jómswikinga saga* i *Saga króla Olafa Tryggavasona* (Stanisławski, 2013: 12).

Na Gotlandii i Faro toczy się akcja większości powieści kryminalnych Mari Jungstedt, m.in. cyklu o śledztwach komisarza Andersa Knutasa prowadzonych wspólnie z dziennikarzem Johanem Bergiem. Analogicznie bohaterka bardzo popularnych dziś skandynawskich kryminałów Anny Janson – Maria Wern – rozwiązuje kryminalne zagadki Gotlandii. Te ostatnie opisywane są także w powieściach Håkana Östlunda, Carmina Burmana czy Håkana Nesslera. Młodszych czytelników zainteresuje zapewne fakt, iż na Gotlandii kręcono ekranizacje powieści o Pippi Pończoszance Astrid Lindgren – w Knneibbyn znajduje się do dziś „telewizyjny” dom Pippi – *Villa Villekulla*.

Kryminały skandynawskie są przedmiotem wielu współczesnych ekranizacji filmowych. Olandzki alvaret jest jednocześnie bohaterem i miejscem akcji powieści kryminalnych Johna Theron, z których w 2013 r. zekranizowano przejmujący *Skumtimmen* („Zmierch”) z udziałem Leny Andre, kilkukrotnej laureatki nagrody Szwedzkiej Akademii Filmowej „Złotego Żuka” (org. *Guldbagge*) za wybitne osiągnięcia w dziedzinie filmu (www.filmweb.pl, <http://guldbaggen.se/english/>, 28.05.2016).

Literackie podróże po wyspach na Bałtyku jak również w całym regionie nadbałtyckim ułatwi z pewnością lektura utworów zgromadzonych w jednym miejscu dzięki projektowi *The Baltic Sea Library* (zob. Balbierz, 2015, http://www.balticsealibrary.info/index.php?option=com_htmlmap&view=htmlmap&id=1&tmpl=index&Itemid=62, 14.05.2016). Na stronie internetowej tego międzynarodowego przedsięwzięcia znajdziemy również opisy miejsc, związanych z literaturą, których prace umiejscowione są w szerokich bałtyckich kontekstach.

DOSTĘPNOŚĆ TURYSTYCZNA WYSP BAŁTYKU

Dostępność turystyczną bałtyckich wysp określa m.in. dostępność komunikacyjna – zewnętrzna i wewnętrzna – czy np. dostępność cenowa. Niekiedy za jej składową uważa się również system szlaków turystycznych, pozwalających turystom na odbywanie wycieczek w obrębie wybranego regionu do określonych miejsc (Kowalczyk, 2001: 35).

Wśród opisywanych wysp najlepsze drogowe połączenia komunikacyjne posiadają te stosunkowo niedaleko oddalone od bałtyckiego wybrzeża. Połączenia mostowe posiadają z lądem: Rugia (jednocześnie kolejowe, przy czym połączenie to jest podwójnie atrakcyjne dla turystów, gdyż umożliwia jednocześnie zwiedzenie zabytkowego Stralsundu), Wolin i Uznam (aczkolwiek bezpośrednie połączenie Wolin-Uznam w miejscowości Świnoujście możliwe jest za sprawą miejskiej przeprawy promowej w centrum i w Karsiborze). Olandię ze stałym lądem łączy sześciokilometrowy most z Kalmaru.

Bezpośrednią dostępność komunikacyjną omawianych wysp Bałtyku zapewniają regularne połączenia promowe (krajowe i międzynarodowe), ale także lotnicze (tab. 2). Te ostatnie realizowane są z lotnisk zlokalizowanych na wyspach: Visby (Gotlandia), Rønne (Bornholm), Peenemunde i Heringsdorf (Uznam) lub w ich bliskim sąsiedztwie: Stralsund dla Rugii, Kalmar dla Olandii i Gotlandii czy Szczecin Goleńiowo dla Wolina i wyspy Uznam.

Z uwagi na fakt, iż wybór wysp leżących na Bałtyku został w artykule zawężony do tych najbardziej dostępnych dla polskiego turysty (patrz przyp. 1) warto tą dostępność pokrótce omówić, zwłaszcza w odniesieniu do istniejących połączeń promowych. Spośród omawianych wysp jedynie Bornholm łączy z Polską bezpośrednie połączenie promowe. Z Świnoujścia, Kołobrzegu, Gdańska i Gdyni pływają promy takich przewoźników pasażerskich jak Stena Line i Polferries. Podróż na Gotlandię wydłuża się znacznie, gdyż żaden z nich nie prowadzi na nią rejsów bezpośrednich. Aby się na nią dostać, turyści zmuszeni są wpięrow popłynąć do Nynäshamn na południe od Sztokholmu a następnie szwedzkim przewoźnikiem promowym do Visby na Gotlandii. Zważywszy na ceny przewozu samochodu oraz wynajęcia dla lepszego komfortu kabiny na promie, koszty takiej podróży stają się znaczne (w porównaniu np. do cen tanich przewoźników lotniczych czy połączeń czarterowych do innych letnich turystycznych destynacji południowej Europy). Podróż na Bornholm promem wydaje się optymalna, gdyż trwa zaledwie kilka godzin, co nie stwarza konieczności wynajmu kabiny. Aby dostać się na Olandię, polscy turyści zmuszeni są skorzystać z promu do Karlskrony na stałym lądzie a następnie z komunikacji publicznej lub własnego środka transportu, by pokonać pozostały dystans. Wydłuża to i z pewnością podraża i tak z perspektywy przeciętnego turysty drogą podróż. Alternatywą jest skorzystanie z krótkoterminowych pakietów turystycznych bałtyckich przewoźników promowych (zob. Stena Line, *Rejsy turystyczne*, www.stenaline.pl i Polferries www.polferries.pl, 28.05.2016), w cenie których znajdują się zwykle przejazd i nocleg na promie, a następnie udział w autokarowej wycieczce po Olandii. Oferuje się im m.in. zwiedzanie południowej części wyspy z krajobrazami rolniczego alvaretu i wizytą w najstarszej olandzkiej latarni lub też północną Olandię z tzw. „Lasem Trolli”.

Tab. 2. Połączenia promowe oraz porty lotnicze na wybranych wyspach Bałtyku*Tab. 2. Ferry lines and airports on the selected islands of the Baltic Sea*

Wyspa <i>Island</i>	Połączenia promowe <i>Ferry lines</i>	Porty lotnicze / wybrane ważniejsze połączenia do: <i>Airports / selected major flight connections:</i>
Gotlandia	Oskarshamn-Visby Nynäshamn-Visby	Visby / Sztokholm, Göteborg, Malmö, Oslo , Helsinki Bunge (prywatne)
Olandia	----	Sandvik Borglanda
Bornholm	Ystad-Rønne ¹ Køge-Rønne Sassnitz-Rønne Grenaa-Rønne-Turku Kołobrzeg-Nexø (katamaran, sezonowe) Świnoujście-Rønne (przez Ystad)	Rønne / Kopenhaga, Billund, Oslo, Hamburg
Rugia	Trelleborg-Sassnitz Rønne-Sassnitz Ust-Luga-Sassnitz	Rugen
Uznam	Świnoujście-Świnoujście (miejska przeprawa promowa)	Heringsdorf Peenemunde
Wolin	Świnoujście-Świnoujście (miejska przeprawa promowa) Ystad-Świnoujście Trelleborg-Świnoujście Rønne-Świnoujście (przez Ystad)	----

¹połączenia międzynarodowe pogrubiono / *international connections bold*

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Baltic Transport Map*

(www.baltictransportmaps.com/rofemap.html#?z=1&x=0&y=0, 02.09.2016) i *SkyVector*

(<https://skyvector.com/?ll=53.361,11.615166667&chart=301&zoom=3>, 02.09.2016)

Source: own elaboration based on *Baltic Transport Map*,

www.baltictransportmaps.com/rofemap.html#?z=1&x=0&y=0, 02.09.2016 and *SkyVector*,

<https://skyvector.com/?ll=53.361,11.615166667&chart=301&zoom=3>, 02.09.2016

Z uwagi na rozproszenie głównych atrakcji turystycznych na wyspach najlepszym środkiem komunikacji podczas pobytu na nich byłyby własny lub wypożyczony samochód lub rower. Poruszanie się po wyspach bez własnego środka transportu dla klasycznego *backpackersa* (turysty-wędrowca podróżującego z plecakiem) byłoby utrudnione, ale – z uwagi na niezbyt duże rozmiary wysp – nie niemożliwe. Sieć szlaków turystycznych: pieszych (niektóre z nich mają znaczenie historyczno-kulturowe, np. Droga św. Jakuba i E10 na Rugii, fragment Pomorskiej Drogi św. Jakuba na Wolinie, Szlak Wikingów (*the Viking Route*), Szlak Miast Hanzeatyckich (*the Hansa Route*), zob. *Cultural Routes of the Council of Europe*, <http://culture-routes.net/cultural-routes/list>, 10.05.2016), rowerowych czy konnych na wszystkich wyspach, wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, jest niezwykle rozbudowana. Niemal wszystkie

najcenniejsze opisane w artykule atrakcje kulturowe zaopatrzone są w jakąś formę turystycznego oznacznika w terenie, przeznaczoną czy to dla turysty pieszego, rowerowego czy też podróżującego po wyspach samochodem. Na Bornholmie, Rugii, wyspie Uznam, Gotlandii i Olandii dla oznaczenia lokalizacji lub dojazdu do kulturowych obiektów narodowego dziedzictwa stosuje się powszechnie logotyp przedstawiający tzw. *sankthanskors* (ang. *looped square*). Symbol ten jest głęboko zakorzeniony w nordyckiej kulturze i podkreśla więzi kulturowe między wyspami.

WNIOSKI

Bałtyckie wyspy posiadają bogaty potencjał turystyczny, zarówno w zakresie krajobrazów naturalnych, jak i kulturowych. *Balticum* jako wspólny i rozpoznawalny wyspiarski region turystyczny może zaoferować turystom wysokiej rangi geodziezictwo a w zakresie turystyki kulturowej: dziedzictwo sakralne (głównie wczesnośredniowieczne), archeologiczne (kultur słowiańskiej, wikingów), marynistyczne oraz wydarzenia związane z ruchem odtwórstwa historycznego. W opisanym zakresie turyści konsumują prawdziwie markowy produkt turystyczny. Powszechne zainteresowanie kulturą wikingów dzięki udanym produkcjom filmowym takim jak chociażby serial *Wikingowie*²⁰ (2013–) może generować/inicjować różne inne formy turystyki kulturowej na obszarach z wyraźnie zachowanym dziedzictwem wikingów.

Wyspy bałtyckie oferują wiele historycznych miejsc i artefaktów z nimi związanych. W przekazie turystycznym warto jednak podkreślać, że bałtyckie wyspy nie są jedynie skansenem przeszłości, ale stanowią uosobienie żywej wyspiarskiej kultury i specyficznego, łączącego tradycję i nowoczesność, stylu życia. W świetle negatywnych zmian, jakie w całej Unii Europejskiej dotyczą terenów (a szczególnie obszary bezpośrednio przyległe do Bałtyku), których środowisko naturalne i kulturowe kształtuje gospodarka rybacka, istnienie żywego krajobrazu marynistycznego jest dla wysp bałtyckich wielką szansą na przyciągnięcie turystów zainteresowanych autentyczną kulturą „ludzi morza”. Wsparciem turystyki w regionie bałtyckim mogłaby stać się wędrowna (indywidualna lub zorganizowana) turystyka żeglarska między wyspami, jako połączenie morskiej przygody i smakowania lokalnej kultury.

²⁰ Serial historyczny zrealizowany przez History Channel opisujący czasy europejskich podbojów wikingów pod wodzą Ragnara Lothbroka.

LITERATURA

- Arlet J., Arlet P., 2010: Tradycyjna architektura drewniana wyspy Rugii, „Przestrzeń i Forma” 10: 115-120.
- Balbierz J., 2015: Biblioteka Morza Bałtyckiego, „Herito” 20: 166-173.
- Bell P. A., Greene Th. C., Fisher J. D., Braun A., 2004: Psychologia środowiskowa, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Booz P.R., Block I., 2000: Gotlandia [w:] Wyspy zagubione w czasie, National Geographic – Wydawnictwo G + J RBA, Warszawa: 87-123.
- Elkington S., Stebbins R. A., 2014: The Serious Leisure Perspective: An Introduction, Routledge, London-New York.
- Frydryczak B., 2013: Krajobraz. Od estetyki *the picturesque* do doświadczenia topograficznego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Helle K., 2003: Introduction [w:] The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1. Prehistory to 1520, praca pod red. K. Helle, Cambridge University Press, Cambridge: 1-12.
- „Herito” 20/2015.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005: Produkt turystyczny, PWE, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2001: Geografia turystyki, PWN, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2007: Atrakcyjność turystyczna krajobrazu kulturowego [w:] Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju, praca pod red. K. Ostaszewskiej i innych, Uniwersytet Warszawski, WGiSR, Warszawa: 121-132.
- Kulczyk S., 2013: Krajobraz i turystyka. O wzajemnych relacjach, Uniwersytet Warszawski Instytut Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Leciejewicz L., 2010: Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy, Templum Wydawnictwo, Wodzisław Śląski.
- MacCannell D., 2002: Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej, Muza, Warszawa.
- Malinowska-Sypek A., Sypek R., Sukniewicz D., Brzeziński W., 2010: Przewodnik archeologiczny po Polsce, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Markiewicz E., 2015: O poszukiwaniu autentyczności doświadczeń turysty. Rola konsumpcji kolaboratywnej w kreowaniu autentycznych doświadczeń na rynku turystycznym, Zarys problematyki, „Kultura – Historia – Globalizacja” 17: 109-121.
- McKercher B., Du Cros H., 2002: Cultural Tourism. The Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management, Haworth Press, Binghamton, New York.
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2008: Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy, GWSHM, Gniezno.
- Myga-Piątek U., 2012: Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Myga-Piątek U., 2016: Krajobraz jako autentyk, makieta, hybryda. Rozważania o roli krajobrazu we współczesnej turystyce. Turystyka Kulturowa, vol. 1: 47-63.
- Nahrstedt W., 2000: Die Kulturreise - Gedanken zur Charakterisierung einer Reiseform [w:] Kulturtourismus, Dreuxer, Axel (Hrsg.), München, Wien, Oldenbourg.
- Purchla J., 2015: Od redakcji, „Herito” 19/2015: 1.

- Remmere P.-O., 2013: Short Report on the Present Situation of the Lighthouses in Sweden [w:] Baltic Sea Identity. Common Sea – Common Culture? 1st Cultural Heritage Forum, Polish Maritime Museum in Gdańsk: 97-100.
- Richards G., 1996: Cultural Tourism in Europe, CAB international, Wallingford.
- Rybicka E., 2015: Krajobraz. Krótkie wprowadzenie, „Herito 19/2015: 12-21.
- Silberberg T., 1995: Cultural tourism and business opportunity for museum and heritage sites, “Tourism Management” 16: 361-365.
- Smith M. K., 2003: Issues in Cultural Tourism Studies, Routledge, London-New York.
- Stanisławski B. M., 2013: Jómswikingowie z Wolina-Jómsborga, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

- Cultural Routes of the Council of Europe, <http://culture-routes.net/cultural-routes/list>, 10.05.2016.
- Geotourism highlights of Gotland, 2010: NGO GEOGuide Baltoscandia, Tallinn, http://www.centralbalticgeotourism.eu/resources/pdfs/gotland_100dpi_web_s.pdf, 03.05.2016.
- <http://guldbaggen.se/english>, 10.05.2016.
- <http://maps-for-free.com/>, 02.09.2016.
- http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/731.pdf, 04.04.2016.
- <http://www.bergmangardarna.se/en/default.php>, 03.05.2016.
- <https://skyvector.com/?ll=53.361,11.615166667&chart=301&zoom=3>, 02.09.2016.
- Länsstyrelsen Kalmar län/County Administrative Board Kalmar, dostępne na: <http://www.lansstyrelsen.se/kalmar/sv/om-lansstyrelsen/om-lanet/varldsarv/engelska/Pages/FAQs.aspx>, 10.05.2016.
- Nielsen F. S. O., Staal B., b.r.: Bornholm’s fortresses: status and perspectives from the Neolithic to Medieval Periods, dostępne na: <http://www.borgforskning.org/wp-content/uploads/2014/09/Runsa-Fornborg-2014-Bornholms-fortresses.pdf>, 10.05.2016.
- Rejestr zabytków nieruchomych, woj. zachodniopomorskie, stan na 31.03.2016, Narodowy Instytut Dziedzictwa, dostępne na: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2031.03.2016/ZPO-rej.pdf, 03.05.2016.
- Richard G. (red.), 2015: Culture tourism in Europe, dostępne na: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF, 17.12.2016.
- Wienberg J., 2004: Medieval Gotland. Churches, Chronologies and Crusaders [w:] The European Frontier. Clashes and Compromises in Middle Ages, Almqvist & Wiksell International, Lund, 285–298, dostępne na: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=533057&fileId=4254159>, 10.05.2016.

www.baltictransportmaps.com/rofemap.html#?z=1&x=0&y=0, 02.09.2016

www.filmweb.pl

www.polferrys.pl

www.stenaline.pl

Wszystkie fotografie D. Chylińska.

All photos by D. Chylińska.